

INTERNATIONAL JOURNAL
OF ISLAMIC ECONOMICS
AND FINANCE STUDIES

*Uluslararası İslam Ekonomisi ve
Finansı Araştırmaları Dergisi*

November 2016,
Vol:2, Issue:3

*Kasım 2016,
Cilt:2, Sayı: 3*

e-ISSN: 2149-8407

p-ISSN: 2149-8407

journal homepage: <http://ijisef.org/>

Shari'a-compliant Microfinance (Kitap Tanıtımı)

Editör: S. Nazim Ali

Routledge, Abingdon, 2012, ISBN 878-0-415-78266-1, 295 sayfa

Tanıtımı Yapan

Arş. Gör. Mücahit Özdemir

*Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Ekonomisi ve Finansı E.A.B.D,
mucahitozdemir@sakarya.edu.tr*

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Anahtar Kelimeler: *İslami
Mikrofinans, İslam
Fikhına Uygun
Mikrofinans, Yoksulluk,
İslami Finans*

İslami mikrofinans son yıllarda özellikle Asya ülkeleri olmak üzere Müslümanların yoğunlukta yaşadığı ülkelerde farklı kuruluşlar (sivil toplum kuruluşları, İslami finansal kuruluşlar, bazı İslami bankalar, vb.) tarafından uygulanmaktadır. İslam Kalkınma Bankası bünyesinde bulunan Islamic Research and Training Institute (IRTI), bazı uluslararası kuruluşlar ve üniversiteler bu konuda önemli akademik çalışmalar yapmaktadır. Harvard Üniversitesi İslami Finans Projesi'nin İslami finans ve yoksulluk üzerine düzenlediği iki uluslararası konferansta sunulan bildiriler, başka yazarların da çalışmaları eklenerek "Shari'a-compliant Microfinance" isminde kitaplaştırılmıştır. Konunun teorik ve pratik yönüne ilişkin verilen bilgiler ile uygulama önerilerini içeren kitap İslami mikrofinans hakkında yayınlanmış en kapsamlı çalışmalardan biridir.

© 2016 PESA Tüm
hakları saklıdır

Giriş

Yoksulluk insanlığın her döneminde mücadele edilmesi gereken bir sorun olarak görülmüştür. Günümüzde de devletlerden, uluslararası organizasyonlara kadar birçok kuruluş yoksullukla mücadele için girişimlerde bulunmaktadır. Örneğin Birleşmiş Milletler, 2015 yılında yayınladığı “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri”nde ilk hedef olarak dünyanın her yerinde aşırı yoksulluğun kaldırılmasını belirlemiştir. Günümüzde birçok gelişmişliğe (teknolojik, ekonomik, vb.) rağmen, insanlar arasındaki gelir dağılımındaki adaletsizlik daha da artmaktadır. Bir grup insan çok büyük bir zenginlik içerisinde yaşarken, diğer tarafta gündelik ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumda olan, hayatta kalmak için mücadele veren aşırı yoksullar bulunmaktadır. Bunun arkasında yatan temel nedenlerden biri ise yoksul insanların içinde buldukları zor durumdan çıkmalarını, gelir getirici faaliyetlerde bulunmalarını sağlayacak finansmana ulaşamamalarıdır. Konvansiyonel finansal kuruluşlar yoksulları; teminatlarının bulunmaması, kredi geçmişlerinin olmaması gibi sebepler nedeniyle çok riskli görmekte ve onları finansal hizmetlerinin dışında tutmaktadır. Bu nedenle yoksullar, tefeciler gibi informel yapılar/kişiler üzerinden finansman ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır. Fakat tefeciler tarafından uygulanan aşırı yüksek faiz yoksulların içinde buldukları durumun daha da kötüleşmesine, bazen kendilerinden sonraki nesillerinin bile borç sarmalı içerisine sıkışmasına neden olmaktadır. Bu noktada, yoksulların da finansmana uygun bir şekilde ulaşmalarını sağlamak amacıyla 1960-70’li yıllardan itibaren devlet dışı kuruluşların öncülüğünde mikrokredi uygulamaları ortaya çıkmıştır. Başta Bangladeş’teki Grameen Bank mikrokredi uygulaması olmak üzere birçok ülkede mikrofinans organizasyonları kurulmuş ve yoksulların da aslında finansal hizmetlere ulaşabileceği, sanılanın aksine diğer banka müşterilerden çok da fazla riskli olmadıkları kanıtlanmıştır.

Konvansiyonel mikrofinansın yoksulluğun ortadan kaldırılmasında önemli bir enstrüman olduğu kabul edilmekle birlikte, mevcut sisteme yönelik de ciddi eleştiriler yapılmaktadır. Değerlendirmesini yaptığımız eser ile de ilgili olarak bu eleştirilerden bir tanesi, mikrofinans kuruluşlarının faaliyetlerinin faiz içerdiği ve İslam’a uygun olmadığı yönündedir. Bu durum, birçok Müslümanın sistemin dışında kalmasına neden olmaktadır.

Yoksul insanların finansal hizmetlere İslam’ın belirlediği prensiplere uygun bir şekilde ulaşmasının sağlanması için dünyanın birçok yerinde farklı yapılar altında İslami mikrofinans hizmeti sunulmaktadır. Değerlendirmesini yaptığımız “Shari’a-compliant Microfinance” kitabı, İslami mikrofinans alanında ortaya konan belki de en kapsamlı çalışmaların başında gelmektedir. Routledge yayınevi tarafından 2012 yılında İslami Çalışmalar Serisi kapsamında yayınlanan eser, Harvard Üniversitesi İslami Finans Girişimi

tarafından 2006-2007 yıllarında İslami mikrofinans üzerine gerçekleştirilen konferanslarda sunulan bildiriler içerisinde seçilen çalışmalardan oluşmaktadır. Ayrıca hem mikrofinans hem de İslami finans alanındaki uzman kişilerin de çalışmaları kitaba dahil edilmiştir. Bunun yapılmasının arkasındaki sebep, hem kitabın daha kapsamlı hale getirilmesi, hem de İslami finansın yoksullara ulaştırılması için uygulanabilir metotlar aranmasıdır. Genel olarak kitabın içeriği de bu amaca yöneliktir. Diğer bir deyişle eser, İslami finansal kuruluşlar ile yoksullar arasında bir köprü kurmayı hedeflemektedir.

Birinci Bölüm: Islamic microfinance and *shari'a* compatibility⁹⁶

Editör kitabı 4 bölüme ayırmıştır. Birinci bölümdeki makaleler genellikle mikrofinans sistemine, İslami finans açısından bakılarak teorik bilgi vermektedir. Ayrıca bu bölümde İslami finans kuruluşları tarafından mikrofinansın uygulanabilirliğine ilişkin tekliflerde bulunmaktadır. İslami finans ile mikrofinansın temel amaçlarının, yani gelir dağılımında adaletin, fırsat eşitliğinin sağlanmasının benzer olduğuna vurgu yapılmaktadır.

“Meeting the demand for sustainable, sharia-compliant microfinance⁹⁷” makalesinde Samer Badawi ve Wafik Grais, konvansiyonel mikrofinanstaki son gelişmelere yönelik bilgiler vermektedir. Yapılan uygulamaların İslami mikrofinansa kolaylıkla adapte edilebileceği ve *murabaha* ile *icaranın* en kolay uygulanabilecek modeller olduğu ifade edilmektedir. Habib Ahmed “Organisational models of Islamic microfinance⁹⁸” isimli makalesinde konvansiyonel mikrofinansın işleyişi hakkında oldukça faydalı bilgiler sunmaktadır. Sosyal aracılık kavramı, gruba dayalı finansman, mikrofinans kuruluşlarının sürdürülebilirliğine yönelik literatürdeki tartışmalara değinmektedir. İslami bankaların mikrofinans hizmeti sunması ile ilgili gerekçeler ve bunu yapmaları durumundaki faydalarına ilişkin dikkat çekici değerlendirmelerde bulunmaktadır. İslami bankaların düşük gelir grubundakilere bu hizmeti sunmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Bunun yanında, yoksul kesimdeki insanlara yönelik vakıf, zekat, karzı hasen, sadaka gibi geleneksel enstrümanlarla da finansal hizmetlerin sağlanabileceğini belirtmektedir. Vakıf ve zekata dayalı İslami mikrofinans kuruluşu modelleri önermektedir.

“Islamic finance and microfinance: An insurmountable gap?⁹⁹” makalesinde Saif I. Shah Mohammed, mikrofinans ile İslami finans arasındaki ilişkiyi incelemekte, mevcut durumdaki teknik (ürünler, süreçler, vb.)

⁹⁶ “İslami mikrofinans ve şeriatı (İslam hukukuna) uygunluk”

⁹⁷ “Sürdürülebilir İslami mikrofinans talebinin karşılanması”

⁹⁸ “İslami mikrofinans organizasyonel modelleri”

⁹⁹ “İslami finans ve mikrofinans: Aşılabilir bir uçurum mu?”

boşluğun doldurulabileceğini fakat iki yapı arasında algısal (ideolojik) uçurumun kapanmasının zorluklar içerdiğini belirtmektedir. Bangladeş'teki gözlemlerine dayalı olarak verdiği bilgilerde İslami kesimdeki mikrofinans algısına ilişkin dikkat çekici örnekler (bazı kanaat önderleri, mikrofinansın amacının toplumu Hristiyanlaştırmak olduğunu düşünmektedir) sunmaktadır. Benzer şekilde İslami finans ile mikrofinans arasındaki ilişkiyi "Islamic microfinance: Between commercial viability and the higher objectives of shari'a"¹⁰⁰ adlı makalesinde inceleyen Hussam Sultan, İslami mikrofinansın gerekliliğine ilişkin "maqasid al-sharia (İslam hukukunun amaçları)" perspektifinden yaklaşmaktadır. Modern dönemde ilk kurulan İslami Banka olarak genellikle kabul edilen Mısır'daki Mitr Gamr'ın sosyal bankacılık yönüne vurgu yapmaktadır. Şu anda dünyanın farklı bölgelerinde farklı yapılar altında (STK, banka, vb.) faaliyet gösteren İslami mikrofinans kuruluşlarına ilişkin örnekler vermektedir.

İkinci Bölüm: Developments in Islamic microfinance¹⁰¹

Kitabın ikinci bölümü İslami mikrofinans sektörüne yönelik model ve ürün tekliflerine ayrılmıştır. Rodney Wilson "Making development assistance sustainable through Islamic microfinance"¹⁰² isimli çalışmasında, İslami mikrofinansın en iyi şekilde banka dışı kurumlar aracılığıyla uygulanabileceğini savunmaktadır. İki İslami mikrofinans organizasyon modeli önerisi yapmaktadır. Önerilen modeller, fonların özel banka dışı bir finansal kuruluş tarafından, günümüzde birçok tekafül şirketinde de uygulanmakta olan wakala (vekalet) modeline ve mudarabaya göre yönetilmesine dayanmaktadır. Muhammed Anas Zarka ise "Leveraging philanthropy: Monetary waqf for microfinance"¹⁰³ isimli makalesinde, geçmiş dönemlerde uygulanan para vakıflarına ilişkin fıkıh perspektifinden bilgiler vermektedir. Para vakfı modelinin mikrofinansta uygulanabilirliğine yönelik model önermektedir.

"Incentivizing microfinance for Islamic financial institutions: Financial mainstreaming the microenterprise"¹⁰⁴ makalesinde Ali Adnan İbrahim, oldukça ayrıntılı bir şekilde mikrofinans ve İslami mikrofinansla ilişkin teorik bilgi vermektedir. İslami Bankaların, kendilerine özgü durumlarını da (ortakların kar beklentisi, sektördeki rekabet, vb.) dikkate alarak, İslami mikrofinans hizmeti sunmalarına ilişkin kapsamlı bir model önerisinde

¹⁰⁰ "İslami mikrofinans: Ticari olarak uygulanabilirlik ve Şeriatın yüksek amaçları arasında"

¹⁰¹ "İslami mikrofinanstaki gelişmeler"

¹⁰² "Kalkınma yardımının İslami mikrofinans yoluyla sürdürülebilir yapılması"

¹⁰³ "Hayırseverliğin güçlendirilmesi: Mikrofinans için para vakıfları"

¹⁰⁴ "İslami finansal kuruluşlar için mikrofinansın teşvik edilmesi: Mikro girişimleri finansal olarak yaygınlaştırma"

bulunmaktadır. İkili bir yapı içeren modelde, kar amaçlı ve kar amacı gütmeyen iki kuruluş üzerinden mikrofinans hizmeti sunulması teklif edilmektedir.

Bölümün son çalışması olan “Re-thinking leasing from an interest-free perspective: Exploring the prospects of Islamic microleasing for poverty alleviation¹⁰⁵” da Asad Kamran Ghalib ise organizasyonel bir teklif yerine bir ürün üzerinden İslami mikrofinansa öneri getirmektedir. Genel olarak finansal kiralama (leasing) ile ilgili bilgi vermekte, finansal kiralamanın İslami mikrofinans için uygulanabilirliğini tartışmaktadır.

Üçüncü Bölüm: Islamic microfinance case studies¹⁰⁶

Kitabın üçüncü bölümünde teorik değerlendirmelerden sonra dünyadaki bazı uygulamalardan bahsedilmektedir. İlk makale olan “Islamic microfinance in Indonesia: The challenge of institutional diversity, regulation and supervision¹⁰⁷”, mikrofinans konusunda birçok çalışması bulunan Hans Dieter Saibel’e aittir. Yazar, dünyanın en fazla Müslüman nüfusuna sahip ülkesi ve aynı zamanda da konvansiyonel mikrofinans alanında gelişmekte olan ülkeler içerisinde en başarılı örneklerden biri olan Bank Rakyat Indonesia’yı bulunduran Endonezya’daki İslami mikrofinans sektörüne ilişkin bilgiler sunmaktadır. Aynı zamanda sektörün zayıflıklarından bahsetmekte ve tavsiyelerde bulunmaktadır. M. Sait Siraj, “Islamic microfinance in crisis countries: The unofficial developmental discourse¹⁰⁸” isimli çalışmasında, mikrofinansın savaş-sonrası ve doğal afet-sonrası ülkelerde de yoksulluğun azaltılmasında etkili olduğunu ilk durum için Afganistan, ikinci durum için ise Endonezya (Açe bölgesi) örneğinden açıklamaktadır.

Diğer bir ülke örneği ise Hindistan’dır. Shariq Nisar ve Syed Mizanur Rahman “Minority funds in India: Institutional mobilizing of micro savings¹⁰⁹” adlı makalede, tarihi 1930’lu yıllara kadar uzanan Hindistan’daki azınlık fonlarından bahsetmektedir. Günümüzde azınlık fonları modeli ile yoksul insanlardan *amanah* (emanet) usulüne göre toplanan fonlardan birçok kişiye finansman sağlanmaktadır. Bu bölümde fonların çalışma esaslarından yönetilmesine kadar oldukça ayrıntılı bilgiler verilmekte, aynı zamanda bu bilgiler rakamlar, grafikler ve tablolarla da desteklenmektedir. Yoksul kesimdeki insanların mikro tasarruflarının yine yoksullara kanalize edilmesini amaçlayan fonların, topluma sağladığı sosyal katkısına rağmen çalışma

¹⁰⁵ “Faizsizlik perspektifinden finansal kiralamayı yeniden düşünmek: İslami mikro finansal kiralamanın yoksulluğun azaltılmasındaki başarı şansının incelenmesi”

¹⁰⁶ “İslami mikrofinans vaka çalışmaları”

¹⁰⁷ “Endonezya’da İslami mikrofinans: Kurumsal çeşitlilik zorluğu, düzenleme ve denetleme”

¹⁰⁸ “Krizdeki ülkelerde İslami mikrofinans: Gayri resmi kalkınma söylemi”

¹⁰⁹ “Hindistan’da azınlık fonları: Mikro tasarrufların kurumsal olarak harekete geçirilmesi”

esaslarında faizli faaliyetler bulundurmaktadır. Yazar çok kısa da olsa bu konuya da değinmiştir.

İslami finansa yönelik yapılan önemli eleştirilerden biri hep murabahaya dayalı finansmana başvuruları, yenilikçi ürünler geliştirmemeleridir. Mohammed Obaidullah ve Amjad Mohamed-Saleem tarafından hazırlanan “Innovations in Islamic microfinance: Lessons from Muslim Aid’s Sri Lankan experiment¹¹⁰” isimli makale yenilikçi bir yaklaşım sunmaktadır. Sri Lanka’da Muslim Aid tarafından çeltik üreticileri ve çeltik işleyenlere yönelik uygulanan proje incelenmektedir. Projede değere dayalı selem (value-based salam) ve mudaraba yöntemleri kullanılmakta, üretimden ürünlerin işlenmesine kadar süreçleri kapsayan oldukça bütüncül bir yaklaşım sergilenmektedir. Selem ve mudarabaya dayanan sisteme zekat ile vakıf uygulamalarının da entegre edilmesi teklif edilmektedir.

Dördüncü Bölüm: Information sources on Islamic microfinance¹¹¹

Kitabın son bölümü Harvard İslami Finans Projesi tarafından hazırlanan, İslami mikrofinans alanında yapılmış 128 basılı/basılmamış çalışmayı (makale, rapor, sunum, vb.) içeren açıklamalı bibliyografya çalışmasından oluşmaktadır. Bu bölüm, İslami mikrofinans alanında çalışma yapmak isteyenler için önemli bir kolaylık sağlamaktadır.

Sonuç

Kitap ile ilgili yapılabilecek ilk değerlendirme İslami mikrofinans alanında oldukça önemli bir boşluğu doldurduğudur. Mikrofinans ve İslami finans alanında uzman akademisyenler ve uygulayıcıların çalışmalarının bir araya getirilmesi konulara çok farklı açılardan kapsamlı bir şekilde bakılmasını sağlamaktadır. Teklif edilen model önerileri birçok paydaş için yeni ufuklar açmaktadır. Dünyadaki farklı uygulamalardan verilen örneklerle karşılaşılan zorluklar, ihtiyaçlar, eksiklikler anlaşılmaktadır. Makaleler başarılı bir şekilde bölümlere göre sınıflandırılmıştır. Bu da okuyucunun İslami mikrofinans hakkında kademeli olarak bilgi sahibi olmasına, teorik bilgiyi uygulamalar ile birleştirmesine katkı sağlamıştır. Kitap içerik olarak doyurucu olmakla birlikte, kaçınılmaz olarak makaleler içerisinde tekrarlar da olabilmektedir. Fakat bu tekrarlar yerinde seçilen çalışmalar ile oldukça düşük seviyelerdedir.

Özellikle kitabın sonunda verilen açıklamalı bibliyografya çalışması İslami mikrofinans alanındaki yayınlar hakkında ilgililere çok faydalı bir hizmet sunmaktadır. Bu alanda çalışmak isteyenlerin hem zaman kazanması hem de literatürde bulunan çalışmaları gözden kaçırmalarının engellenmesi

¹¹⁰ “İslami mikrofinansta innovasyonlar: Muslim Aid’in Sri Lanka uygulamasından dersler”

¹¹¹ “İslami mikrofinansta bilgi kaynakları”

bakımından önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Ayrıca, makalelerde konvansiyonel mikrofinans ile ilgili de ciddi bir literatür taraması yapılmıştır. Kitabın sonunda, makalelerde kullanılan tüm yayınlar tek bir kaynakçada toplanmıştır. Bu da mikrofinans, İslami mikrofinans, İslami finans, kalkınma ekonomisi gibi geniş bir yelpazede ilgili literatürü okuyuculara sunmaktadır.

Kitapla ilgili bazı noktalarda eleştiriler getirilebilir. Öncelikle başlıkta neden literatürde neredeyse hep kullanılan “Islamic microfinance” yerine “Sharia-compliant microfinance” tercih edildiği konusunda kitapta herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Bu isimlendirme sadece kitabın başlığında bulunmakta, diğer makalelerde de hep “Islamic microfinance” kullanılmaktadır. Kitabın ilk sayfasındaki tanıtımda “sharia compliant” ile parantez içinde “Islamic microfinance” kullanılması daha da karışık bir durum oluşturmaktadır. Bu sebeple, kitabın başında editör tarafından neden “Islamic microfinance” yerine “sharia compliant microfinance”e isminin tercih edildiği hakkında kısa bir açıklama yapılması okuyucu açısından faydalı olabilirdi. Diğer yandan makaleler arasında kapsam bakımından bazı dikkat çekici farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin; A. Adnan İbrahim’in makalesi oldukça ayrıntılı ve uzun şekilde bir model önerisi yaparken, diğer bir A. K. Ghalib’in çalışması oldukça sınırlı ve yüzeysel kalmaktadır. Bu nedenle, ikinci durumda olan makalelerin daha da geliştirilmesi istenebilirdi.

Sonuç olarak, bu kitap ile hemen hemen tüm yazarların üzerinde ittifak kurduğu, İslami finansal kuruluşlarının sosyal refahın arttırılması konusunda rolü ve görevleri olduğu düşüncesi, yapılan İslami mikrofinans model önerileri ile birlikte bir adım öteye taşınmıştır. Sadece bankalar tarafından değil banka dışı finansal kuruluşların da bu alanda faaliyet gösterebileceği ve bu şekilde yoksulluğun azaltılmasında İslami mikrofinansın etkili olacağına yönelik değerli bir akademik çalışma olmuştur. Türkiye’de mikrofinans alanında çeşitli uygulamalar bulunmakla birlikte İslami mikrofinans hizmeti sunan bir kurum bulunmamaktadır. Dünyadaki uygulamalara benzer olarak Katılım Bankaları’nın da bu alandan uzak durduğunu söyleyebiliriz. Bu kitap; ülkemiz akademisyenlerine, katılım bankacılarına, kamu kurumlarına İslami mikrofinans konusunda oldukça önemli teorik bilgiler yanında örnek olacak uygulamalar da sunmaktadır.